

XVIII

a m ž i a u s
studijos

9

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

9

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Parlamentarizmas. Konstitucija. Visuomenė

Sudarytoja

RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2023

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Londono universiteto koledžas | University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Habil. dr. Andrej MACUK

Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio Istorijos institutas |

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

PD habil. dr. Christiane SCHILLER

Berlyno Humboldtų universitetas | Humboldt-Universität zu Berlin

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-23-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, 01101 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale biblioteka.lt

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2023

© Straipsnių autoriai, 2023

© Lietuvos istorijos institutas, 2023

ISBN 978-609-8314-33-5

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PARLAMENTARIZMO RAIDA

Andrzej Macuk

- Sejmiki poselskie Wielkiego Księstwa Litewskiego za panowania
Augusta III . . . 18
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės priešseiminiai seimeliai valdant
Augustui III. *Santrauka* . . . 47

Arnaud Parent

- The Political Writers Louis-Antoine Caraccioli, Simon Linguet and John
Lind, and the 1772 Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth: A Step
Towards Awareness of a Common European Membership? . . . 49
Politikos rašytojai Louis-Antoine'as Caracciolis, Simonas Linguet, Johnas Lindas apie pirmąjį
Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimą (1772 m.): žingsnis link bendros narystės Europoje?
Santrauka . . . 73

Andrzej Stroynowski

- Wkład reprezentacji Wielkiego Księstwa Litewskiego w dorobek sejmów
grodzieńskich 1784 roku . . . 74
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovų indėlis į 1784 m. Gardino seimo
teisėkūrą. *Santrauka* . . . 92

Dorota Dukwicz

- Przemiany systemu rosyjskiej dominacji w Rzeczypospolitej na przełomie
lat 60. i 70. XVIII wieku . . . 93
Rusijos dominavimo Respublikoje sistemos pokyčiai XVIII a. 7–8-ojo dešimtmečių
sandūroje. *Santrauka* . . . 103

KETVERIŲ METŲ SEIMO VEIKLA

Adam Stankevič

- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų teismų reforma
Ketverių metų Seime . . . 106
The Four-Year Sejm's Reform of the Courts of the Nobility in the Grand Duchy
of Lithuania. *Summary* . . . 128

Paweł Zajac OMI

- Stolica Apostolska a *Kodeks* Zamoyskiego – Refleksje Nuncjusza
Archettiego na marginesie sporu o reformę Rzeczypospolitej
w latach 1778–1780 . . . 129
Apaštališkasis sostas ir *Zamoyskio kodeksas* – nuncijaus Giovannio Andrea Archetti refleksijos
ginčų dėl Abiejų Tautų Respublikos reformos kontekste 1778–1780 metais. *Santrauka* . . . 144

Ewa Zielińska

Działalność hetmana wielkiego koronnego Franciszka Ksawerego Branickiego w pierwszych miesiącach obrad Sejmu Wielkiego w świetle korespondencji Stanisława Augusta z Filippo Mazzeim . . . 145

Lenkijos didžiojo etmono Pranciškaus Ksavero Branickio veikla Kerverių metų seime remiantis Stanislovo Augusto ir Filippo Mazzei korespondencija. *Santrauka* . . . 155

1791 M. GEGUŽĖS 3 D. KONSTITUCIJA

Andrzej Zakrzewski

Falszywe pierwszeństwo *Ustawy rządowej* z 1791 roku . . . 158

Netikras 1791 metų Valdymo įstatymo pirmumas. *Santrauka* . . . 168

Robertas Jurgaitis

Įstatymų leidžiamoji valdžia Abiejų Tautų Respublikos 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje: reformos kryptys ir ribų išgryninimas . . . 169

Legislative Power in the Constitution of 3 May 1791 of the Commonwealth of Both Nations: Directions of the Reform and Elucidation of Boundaries. *Summary* . . . 188

Richard Butterwick

Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów. Analiza języka politycznego . . . 190

Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymas. Politinės kalbos analizė. *Santrauka* . . . 203

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymas 1791 metų masinėje komunikacijoje . . . 204

The Law of Mutual Assurance between the Two Nations in Mass Communication in 1791. *Summary* . . . 223

KONSTITUCIJA IR VISUOMENĖ

Rūta Janonienė

Maliatyčių bažnyčia kaip katalikų vienybės simbolis . . . 226

The Church of Maliatsichy as a Symbol of Catholic Unity. *Summary* . . . 246

Ewa Kula

Projekty wychowania obywatelskiego młodzieży w dokumentach

Komisji Edukacji Narodowej, poprzedzających wydanie *Ustaw* z [1781]

1783 roku . . . 247

Jaunimo pilietinio ugdymo projektai Tautinės edukacinės komisijos dokumentuose iki 1783 m. [1781 m.] Nuostatų paskelbimo. *Santrauka* . . . 260

Joana Vitkutė

Kasdienos dalyviai ir valstybės ateities kūrėjai: vaiko vaizdinys Pranciškaus Smuglevičiaus kūryboje . . . 261

The Participants of Everyday and the Creators of the Future of the State: The Image of the Child in the Works of Franciszek Smuglewicz. *Summary* . . . 288

Janina Kamińska

Środowisko Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego

a Konstytucja 3 Maja ... 290

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos bendruomenė ir Gegužės 3 d. konstitucija. *Santrauka* ... 300

Lina Balaišytė

Apie ką kalbėjo Konstitucijos šventės? „Švelniosios revoliucijos“ epochos išskilmės ir jų dekoracijos ... 302

What did the Constitutional Festivals Talk about? The Celebrations and their Decorations in the Epoch of the ‘Gentle Revolution’. *Summary* ... 320

Katarzyna Buczek

Uroczystości związane z uchwaleniem i pierwszą rocznicą Konstytucji 3 Maja w szkołach Wielkiego Księstwa Litewskiego ... 322

Gegužės 3 d. konstitucijos priėmimas ir jos metinių minėjimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mokyklose. *Summary* ... 339

Danuta Kowalewska

Konstytucja 3 Maja w polskiej kulturze współczesnej ... 340

Gegužės 3 d. konstitucija šiuolaikinėje Lenkijos kultūroje. *Santrauka* ... 356

PUBLIKACIJA

Juozapo Albino Herbačiausko laiškas Augustinui Janulaičiui dėl 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos pirmojo vertimo į lietuvių kalbą.

Robertas Jurgaitis ... 358

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Richard Butterwick. *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Abiejų Tautų Respublikos testamentas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021. – 178 p. ISBN 978-609-8183-86-3.

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 364

Kad Tėvynė gyvuotų. Lietuva ir Lenkija 1791 m. konstitucijos epochoje: tarptautinės parodos katalogas, 2021 m. spalio 19 d. – 2022 m. sausio 16 d., Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai [Vilnius] / *O dobro Ojczyzny. Litwa i Polska w epoce Konstytucji 3 maja / To Keep the Homeland Alive. Lithuania and Poland in the Epoch of the 1791 Constitution*, sudarytojos Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Gintarė Džiaugytė-Burbulienė (serija *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų parodų katalogai*, t. XXXII), Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2022. – 600 p. ISSN 2351-7115, ISBN 978-609-8061-75-8. *Tomas Vaitkus* ... 367

Asmenvardžių rodyklė ... 370

Vietovardžių rodyklė ... 384

ĮSTATYMŲ LEIDŽIAMOJI VALDŽIA ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS 1791 M. GEGUŽĖS 3 D. KONSTITUCIJOJE: REFORMOS KRYPTYS IR RIBŲ IŠGRYVINIMAS

ROBERTAS JURGAITIS

Lietuvos istorijos institutas

Santrauka. Straipsnyje Abiejų Tautų Respublikos XVIII a. antrosios pusės parlamentarizmo raidos kontekste apžvelgiama trinarėje valdžių padalijimo koncepcijoje vienos iš svarbiausių įstatymų leidžiamosios valdžios reformų kryptys ir pobūdis, fiksuojamas 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje. Ketverių metų seimo (1788–1792) reformos, įtvirtinusios reikšmingus pokyčius Abiejų Tautų Respublikos parlamentiniame gyvenime, Gegužės 3 d. konstitucijoje įgavo dar konceptualesnę išraišką, kuri leido paryškinti ir įstatymų leidžiamosios valdžios ribas.

Reikšminiai žodžiai: Abiejų Tautų Respublika, Atstovų rūmai, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, įstatymų leidžiamoji valdžia, Seimas, Senatas, seimeliai, 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija, XVIII amžius.

Įvadas

Pastaruju metu istoriografijoje vis dažniau į 1791 m. gegužės 3 d. konstituciją žvelgiama ne tik kaip į XVIII a. antrojoje pusėje Abiejų Tautų Respublikoje vykdytų reformų kvintesenciją, bet ir Ketverių metų seime (1788–1792) vykdytų pažangiausių valstybės ir visuomenės pertvarkymų įkūnijimą. Kaip didžiausi reformų rezultatai, atsispindintys Gegužės 3-iosios konstitucijoje, dažniausiai akcentuojamas valdžių padalijimo principo, esminės valstybės valdymo reformos, paklojusios pamatus naujai pilietinei visuomenei formuotis, įtvirtinimas, galiausiai sosto paveldėjimo ir konstitucinės monarchijos įvedimas ir pan.

Gegužės 3 d. konstitucija yra vienas iš dažniausiai publikuojamų Abiejų Tautų Respublikos dokumentų, vien jau pastaraisiais metais pasirodė keletas svarbių jos publikacijų¹. Neabejotinai platesniam Ketverių metų seimo (1788–1792) veiklos

1 *Konstytucja 3 Maja 1791 na podstawie tekstu Ustawy Rządowej z Archiwum Sejmu Czteroletniego przechowywanego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, opracowała i wstępem opatrzyla Anna Grześkowiak-Krwawicz, [Warszawa]: Muzeum Łazienki Królewskie, Archiwum Główne Akt Dawnych, 2018; *Konstytucja 3 maja 1791 roku. 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija. The Constitution of May 3rd, 1791*, wprowadzenie naukowe Andrzej Strojnowski, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021; *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, dokumentus į lietuvių kalbą vertė Eligijus Raila, Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

pažinimui reikšmingos ir kitos parlamentarizmo istorijos šaltinių publikacijos², gausūs memuaristikos ir politinės publicistikos klodai, tačiau net iki šiol vis dar nepakankamai pažinta archyvinė medžiaga, ypač išskirtini Vyriausiajame senųjų aktų archyve esančiame Ketverių metų seimo archyvo fonde saugomi dokumentai, neretai ir jų originalai. Istoriografinė situacija taip pat gana specifinė, nes visiems Gegužės 3-iosios konstitucijos tyrimams išvardinti reikėtų atskiro bibliografijos tomo, kuris tikrai būtų prasmingas³. Tačiau tiek Lenkijos (nuo Władysława Smoleńskiego, Waleriano Kalinkos iki Juliuszo Bardacho, Andrzejaus Stroynowskio, Andrzejaus Zakrzewskio ir kt.), tiek Lietuvos (nuo Adolfo Šapokos iki Ramunės Šmigelskytės-Stukienės, Eligijaus Railos ir kt.) istoriografinėse tradicijose vienaip ar kitaip buvo paliesti Ketverių metų seime atsiskleidę įstatymų leidžiamosios valdžios istoriniai, teisiniai ir praktiniai funkcionavimo aspektai. Tarptautiniai istoriografijos kontekstai būtų dar painesni, tačiau galima išskirti naujausius britų istoriko Richardo Butterwico tyrimus, ypač neseniai pasirodžiusią naujausius tyrimus apibendrinančią sintezę⁴ ir Gegužės 3 d. konstitucijai skirtą studiją *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija Abiejų Tautų Respublikos testamentas*⁵. Tačiau net ir toks reikšmingas bei išskirtinis istoriografinis įdirbis verčia ieškoti naujų įžvalgų ir interpretacijų galimybių, kartais ir nedidelės smulkmenos gali ženkliai pakeisti „standartizuotus“ vertinimus. Tad straipsnyje bus aptariamas 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje įtvirtintos parlamentinių institucijų reformos kryptys, paryškinama įstatymų leidžiamosios valdžios ribų išgryninimo problematika.

Dar XVII a. aiškinant įstatymų leidžiamosios valdžios veikimo principus pastebėta, kad ji turi veikti ypatingu būdu (Johanas Locke'as)⁶, o šią valdžią

2 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)* (ser. *Fontes historiae parliamentorum Lituanicorum*, t. I), parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2015.

3 Prieš dešimtmetį pasirodžiusioje Abiejų Tautų Respublikos parlamentarizmo istorijos bibliografijoje fiksuojama apie 250 pozicijų, skirtų Gegužės 3-iosios konstitucijai, žr. Robert Kołodziej, Michał Zwierzykowski, *Bibliografia parlamentaryzmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012, p. 206.

4 Naujausioje R. Butterwico XVIII a. istorijos sintezėje Ketverių metų reformoms skirti net keturi skyriai, žr. Richard Butterwick, *The Polish-Lithuanian Commonwealth, 1733–1795: Light and Flame*, New Haven and London: Yale University Press, 2020, p. 183–300.

5 2021 m. tuo pačiu metu ši studija pasirodė trimis anglų, lenkų ir lietuvių kalbomis (čia pateikiama ir naujausia istoriografija), vėliau dar ir vokiečių, ukrainiečių kalbomis. Šiame straipsnyje bus remiamasi lietuviškuoju leidimu, žr. Richard Butterwick, *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Abiejų Tautų Respublikos testamentas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.

6 J. Locke'as valdžios ir tautos tarpusavio pasitikėjimą matė kaip politinės valdžios pamatą, o teisiškai apribojamos ir padalijamos „valstybinės valdžios“ tinkamiausią formą įžvelgė vykdomąją valdžią turinčioje konstitucinėje monarchijoje su įstatymų leidybos teises turinčia parlamentine asamblėja, žr. David Held, *Demokratijos modeliai*, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 100–104. J. Locke'as prioritetą teikė įstatymų leidžiamajai valdžiai kaip aukščiausiajai ir vadovaujančiai kitoms valdžioms, žr. Džonas Lokas, *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtį ir tikslą (antrasis traktatas apie valdžią)*, iš anglų kalbos vertė ir įvadinį straipsnį parašė Algirdas Degutis, Vilnius: Mintis, 1992, p. 115, 125–126, 128–129.

turintieji turi kurti bendras taisykles, jų valdymas privalo remtis jau paskelbtais pastoviais įstatymais, kurie nebūtų kaitaliojami atsižvelgiant į konkrečius atvejus. Istoriskai termino „įstatymų leidžiamoji valdžia“ atsiradimas siejamas su valdžių atskyrimo teorijos ištakomis, o XVII a. viduryje pasirodžiusi „įstatymo leidimo organo“ sąvoka tapo atstovaujamojų susirinkimų ekvivalentu⁷. Abiejų Tautų Respublikoje valdžių padalijimo principas politinėse programose pirmą kartą aiškiau artikuliuotas tik 1764 m. Konvokaciniame seime Čartoriskių politinės grupuotės aplinkoje. Annos Grzeškowiak-Krwawicz tyrimai rodo, kad valdžių padalijimo doktrinai skleistis XVIII a. antrojoje pusėje palankią terpę sudarė mišrios valdžios (nuo *monarchia mixta* iki *respublica mixta*) samprata, kuri buvo tapusi itin reikšminga Abiejų Tautų Respublikos politinio diskurso dalimi⁸.

Jau XVIII a. pirmojoje pusėje Abiejų Tautų Respublikoje brandinant esmines valstybės valdymo reformas, o kartu nustatant svarbiausias pertvarkos kryptis, didelę įtaką turėjo politinė publicistika. Išskirtinio populiarumo sulaukė Stanisława Dunino Karwickio (1640–1724), Stanisława Leszczyńskio (1677–1766), ypač Stanisława Konarskio (1700–1773) darbai⁹, kuriuose buvo nubrėžtos svarbiausios Respublikos parlamentinių institucijų reformų gairės. XVIII a. antrojoje pusėje vykdant valdymo reformas buvo žinomos J. Locke'o (1632–1704) idėjos, tačiau daugiausiai remtasi Charles'io Louis de Montesquieu (1689–1755) ir Jeano-Jacques'o Rousseau (1712–1778) įžvalgomis, o politinio tautos suvereniteto, valdžių padalijimo principai tapo Valdymo įstatymo teoriniu pagrindu. Ch. L. de Montesquieu veikalas *Apie įstatymų dvasią* (pranc. *Esprit des Lois*)¹⁰ 1777 m. buvo išleistas lenkų kalba, o J. J. Rousseau (1712–1778) veikale *Pastabos Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai* (pranc. *Considérations sur le gouvernement de Pologne et sur sa réformation projetée*, 1770–1771)¹¹, įvertinant Abiejų Tautų Respublikos politinę sanklodą, buvo pateikta daug praktinių pasiūlymų: aiškiau atskirti įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžias, pripažinti Seimo viršenybę prieš seimelius įstatymų leidybos srityje, apriboti *liberum veto* teisę ir pan. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje šios švietėjų idėjos skleidėsi Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus

7 Friedrich A. von Hayek, *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*, t. 1: *Taisyklės ir tvarka*, Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 189–191.

8 Anna Grzeškowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów: pojęcia i idee*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018, p. 173–214.

9 Apie XVIII a. pirmosios pusės politinę publicistiką ir jos įtaką teisėkūrai plačiau žr. Władysław Konopczyński, *Liberum veto: studium porównawczo-histeryczne*, Kraków: Universitas, 2002, p. 329–338; Idem, *Polscy pisarze polityczni XVIII wieku*, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2012, p. 20–29, 52–71, 94–109; Anna Grzeškowiak-Krwawicz, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów: pojęcia i idee*, p. 202–203.

10 Charles Louis de Montesquieu, *Apie įstatymų dvasią*, Vilnius: Mintis, 2004.

11 Visas J. J. Rousseau veikalas neseniai išverstas į lietuvių kalbą ir publikuotas: Jean-Jacques Rousseau, *Pastabos Lenkijos valdymui ir numatomai jo reformai* (iš prancūzų kalbos vertė Vygandas Aleksandravičius), in: Dalius Viliūnas, Vygandas Aleksandravičius, *Jeanas-Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 43–113.

(1744–1803)¹² pamoksluose, Jeronimo Stroinovskio (1752–1815)¹³ paskaitose ir proginėse kalbose, Ketverių metų seime dirbusio Raseinių seimelio pasiuntinio Mauricijaus Pranciškaus Karpio (1749–1817)¹⁴ politinėje publicistikoje ir kt.

Įstatymų leidžiamosios valdžios reformos apimtis

Pagrindinis Ketverių metų seimo siekis reformuoti valstybę atsirėmė į būtinybę turėti būsimosios reformos principus, arba, kitaip tariant, koncepciją, nes 1788 m. priešseiminiuose seimeliuose išdėstytos politinės programos, nors ir suteikė kryptį, netgi buvo pateikiami ir konkretūs siūlymai, ką ir kaip daryti¹⁵, tačiau trūko sisteminio požiūrio¹⁶. Šią spragą užpildyti ir buvo pavesta 1789 m. rugsėjį sudarytai Kameneco vyskupo Adamo Krasinskio vadovaujamai deputacijai, kuri parengė *Taisykles valdymo formai pataisyti* (tai 8 punktų dokumentas). Savo indėlį įnešė ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovai Ignotas Potockis, kuris realiai ir koordinavo minėtos deputacijos darbą, Joakimas Liutauras Chreptavičius¹⁷ ir kt. Kas aktualiausia mūsų tematikai, jog minėtame dokumente numatyta visos valdžios perdavimas pasirengusiam Seimui ir seimeliams¹⁸. Tad pirminiuose reformų projekcijose valdžios galios sutelkimas ir epicentras kaip tik ir turėjo koncentruotis įstatymų leidžiamosios valdžios. 1789 m. gruodį I. Potockis Seimui pateikė *Taisykles valdymo formai pataisyti*, o 1790 m. rugpjūtį buvo pateiktas didžiulės

12 Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, iš lenkų k. vertė Kristina Mačiulytė, Vilnius, 2003.

13 *Mowa Hieronima Stroynowskiego kanonika kijowskiego o Konstytucji Rządu ustanowionej dnia trzeciego i piątego maja r. 1791 czytana na posiedzeniu publicznym Szkoły Głównej W. X. Lit. dnia pierwszego lipca r. 1791*, do druku przygotowała, wstępem i przypisami opatrzyła Ewa M. Ziółek, Lublin: Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2009.

14 Mauricijus Pranciškus Karpis, *Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniai raštai*, sudarytojas ir vertėjas Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.

15 Parlamentinių institucijų veiklai tobulinti pirmiausia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimeliai siūlė sutvarkyti seimelių veiklos teisinį reglamentavimą, tobulinti šios institucijos procedūras, žr. Andrzej Stroynowski, Problemy prowincji litewskiej w świetle instrukcji poselskich z 1788 roku, in: *Studia z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2018, p. 185–186.

16 Adolfas Šapoka, *Raštai*, t. 2: *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*, parengė Robertas Jurgaitis ir Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008, p. 179; Eligijus Raila, Lietuvos bajorų požiūris į Ketverių metų seimo reformas (pagal seimelių instrukcijas), in: *Lietuvos istorijos studijos*, 1996, t. 3, p. 28–35.

17 Jerzy Michalski, Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta, in: *Historia Sejmu Polskiego*, t. I: *Do szczyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, pod redakcją Jerzego Michalskiego, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo naukowe, 1984, p. 395–396; Krzysztof Tracki, *Ostatni kanclerz litewski Joachim Litawor Chreptowicz w okresie Sejmu Czteroletniego 1788–1792*, Wilno: Wydawnictwo Czas, 2007, p. 105–109.

18 Mykolas Kleopas Oginskis, *Atsiminimai apie Lenkiją ir lenkus nuo 1788 iki 1815 metų pabaigos*, t. I, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2007, p. 41–45.

apimties *Projektas valdymo formai pataisyti*, kurį sudarė net 658 straipsniai¹⁹. Taip palaipsniui kristalizavosi reformos kryptys ir neatidėliotinais spęstinių problemų spektras. Nereikėtų pamiršti, jog Ketverių metų seimas tapo savitu instituciniu simboliu, į kurį dėtos didelės viltsys, siekiant politinio suverenumo ir išsilaisvinimo iš kaimyninių valstybių, pirmiausia Rusijos, įtakos²⁰.

Ketverių metų seimo impulsai ir didėjanti atsakomybė už valstybės valdymo reformas atsispindėjo ir 1790 m. lapkritį vykusiuose priešseiminiuose seimeliuose. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimeliai jau kur kas giliau pažvelgė ir į įstatymų leidžiamosios valdžios pertvarką. Vilniaus seimelis pasiūlė ne tik didinti seimelių kompetenciją ir numatyti Iždo ir Karo komisijų narių bei senatorių rinkimus juose, bet ir koreguoti Abiejų Tautų Respublikos Seimo alternato teisę surengiant kas trečią Seimą ne Gardine, bet Vilniuje²¹. Gal kiek švelniau, bet Respublikos Seimo alternato teisės nepamiršo ir kiti seimeliai, nuskambėjo siūlymai išsaugoti kas trečią Seimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (Gardino, Lydos, Minsko, Smolensko, Trakų, Valkavisko seimeliai²²). Be to, Trakų seimelis pareikalavo nesujungti Respublikos Seimo rūmų ir išsaugoti tiek Senatą tiek ir Atstovų rūmus²³, o Minsko seimelis pasiuntinius įgaliojo reikalauti, jog karalius, senatoriai ir pasiuntiniai posėdžiautų Seime kartu²⁴, galiausiai Pinsko seimelis prašė panaikinti *liberum veto* teisę²⁵. Bresto seimelis atkreipė dėmesį, kad valdymo įstatymų projektuose turi būti patobulinta seimelių tvarka²⁶. Galiausiai šie reika-

19 Jerzy Michalski, The Meaning of the Constitution of 3 May, in: *Constitution and Reform in Eighteenth-Century Poland. The Constitution of 3 May 1791*, edited by Samuel Fiszman, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1997, p. 254–258; Richard Butterwick, 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. *Abiejų Tautų Respublikos testamentas*, p. 84–85; Darius Baronas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Gitana Zujienė, Adam Stankevič, Jūratė Kiaupienė, Gintautas Šliesoriūnas, *Valdžia, luomas, individai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XIII–XVIII a. istorijos slinktys*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 224–229.

20 Wojciech Szczygielski, Sejm a sejmiki. Studium z dziejów łagodniej rewolucji, in: *Przegląd Nauk Historycznych*, 2005, R. IV, Nr. 2 (8), p. 51.

21 1790 m. lapkričio 17 d. Vilniaus vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, p. 51; Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2016, p. 132.

22 1790 m. lapkričio 16 d. Lydos pavieto seimelio instrukcija, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)*, p. 70; 1790 m. lapkričio 16 d. Trakų vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 150; 1790 m. vasario 10 d. Gardino pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 123; 1790 m. lapkričio 17 d. Smolensko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 184; 1790 m. lapkričio 18 d. Valkavisko pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 263; 1790 m. lapkričio 21 d. Minsko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 332.

23 1790 m. lapkričio 16 d. Trakų vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 105.

24 „[...] izby król, senatorowie i posłowie razem i nierozdzielnie sejmowali“, žr. 1790 m. lapkričio 21 d. Minsko vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 332.

25 1790 m. lapkričio 18 d. Pinsko pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 314.

26 1790 m. lapkričio 20 d. Bresto vaivadijos seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 298–299. Kita vertus, Pinsko seimelis išdėstė konservatyvesnę poziciją, pasiūlydamas išsaugoti senąją seimelių tvarką, žr. 1790 m. lapkričio 18 d. Pinsko pavieto seimelio instrukcija, in: *Ibid.*, p. 315.

lavimai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinių dėka pateko į Ketverių metų seimo darbotvarkę.

Kaip bežiūrėtume į 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje įtvirtintas reformas, tačiau akivaizdu, jog daugiausiai pertvarkymų būta įstatymų leidžiamosios valdžios, arba parlamentarizmo, sferoje. Tad kokie pertvarkymai fiksuojami? Jau iš gana trumpo V straipsnio „Valdymas, arba viešųjų valdžių paskirtis“ galima suvokti, kad įstatymų leidžiamajai valdžiai bus skiriamas išskirtinis dėmesys. Antrajame pagal apimtį Valdymo įstatymo VI straipsnyje „Seimas, arba įstatymų leidžiamoji valdžia“ (šis straipsnis savo apimtimi nusileidžia tik VII straipsniui „Karalius, vykdomoji valdžia“) buvo fiksuojamos esminės parlamentinio gyvenimo reformos. Drįstume teigti, jog nors pagal apimtį minėtas VI straipsnis buvo tik antrasis, tačiau pagal reformų reikšmingumą ir įvedamų pertvarkymų skaičių bene svarbiausias²⁷. Tad ryškėja ir didžiausių reformų, fiksuojamų Gegužės 3-iosios konstitucijoje, strateginė kryptis.

Pradžioje reikėtų atkreipti dėmesį, kad VI straipsnyje pateikiamos nuorodos į tris Gegužės 3 d. konstituciją papildančius ar detalizuojančius įstatymus²⁸, tai Ketverių metų seime priimtus: 1791 m. kovo 24 d. jau priimtą Seimelių įstatymą²⁹, kiek vėliau priimtą 1791 m. gegužės 13 d. Seimo veiklai skirtą įstatymą³⁰ ir 1791 m. gegužės 28 d. priimtą Konstitucinio ekstraordinarinio seimo³¹ įstatymą. Kitaip tariant, pateikiamos nuorodos į jau vieną priimtą įstatymą ir du dar būsimus, t. y. numatomus priimti įstatymus. Tačiau ypatinga reikšmė neatsitiktinai suteikiama jau priimtam Seimelių įstatymui, iškilmingai patvirtinant jį „kaip esminį pilietinės laisvės pamatą“³².

Nuosekliai žvelgiant iš eilės, pirmiausiai Valdymo įstatymo VI straipsnyje buvo akcentuotas Seimo, arba susirinkusiųjų luomų, padalijimas į dvejus „Atstovų

27 Istoriografijoje taip pat pastebėta, kad įstatymų leidžiamosios valdžios reforma buvo svarbiausias Gegužės 3-iosios konstitucijos akcentas, žr. Eligijus Raiba, *Apie 1791 gegužės 3-iosios konstituciją*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 53–54; Richard Butterwick, *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Abiejų Tautų Respublikos testamentas*, p. 113–114.

28 Wacława Uruszczako tyrimai rodo, kad 3 konstituciniai įstatymai buvo tiesiogiai minimi Valdymo įstatyme, o 24 Ketverių metų seimo priimti įstatymai buvo susiję bei minimi, žr. Wacław Uruszczak, *Ustawy okołokonstytucyjne Sejmu Wielkiego z 1791 i 1792 roku*, in: *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2013, t. 6 (3), p. 247–258.

29 Sejmiki, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (toliau – AGAD), f. Archiwum Sejmu Czteroletniego (toliau – ASCz), 20, l. 129–136v; Sejmiki, in: *Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do 1782, wydanego* (toliau – VL), t. IX, Kraków: Wydawnictwo komisji prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie (z funduszu Ś. P. Ks. Adama Jakubowskiego), p. 233–240. Naujausia šio įstatymo publikacija: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 125–161.

30 1791 m. gegužės 13 d. priimtas įstatymas „Seimai“ (priėmimo metu įstatymas turėjo kiek ilgesnį pavadinimą „Prawo Titulo Sejmy“, tačiau vėliau prigo jo sutrumpintas pavadinimas „Sejmy“) į Varšuvos pilies teismo knygas buvo įrašytas gegužės 28 d., žr. *Prawo Titulo Sejmy*, AGAD, f. ASCz, 20, l. 150–163; Sejmy, in: VL, t. IX, p. 250–266.

31 Sejm Konstytucyjny ekstra-ordinarjny, AGAD, f. ASCz, 20, l. 168–169v; Sejm konstytucyjny ekstraordinarjny, in: VL, t. IX, p. 241–243.

32 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 103.

ir Senatorių rūmus³³. Ir tai buvo nors ir ne esminis, tačiau tam tikras pokytis, ko-regavęs ir įstatymų leidžiamosios valdžios ribas. Reikėtų pritarti A. Stroynowskio nuomonei, jog buvo panaikintas Abiejų Tautų Respublikos parlamento trilypumas³³, nes retorikoje neberasime trijų Seimo luomų, nuolat akcentuotų ligtolinėje parlamentinėje praktikoje³⁴. Išskirtinė reikšmė suteikiama Atstovų rūmams, kurie dargi „kaip tautos visavaldystės atspindys ir reiškėjas bus įstatymų leidybos šventovė“³⁵. Senatas, kuriam pirmininkauti turėjo karalius (visiškai karalius neeliminuos tas iš parlamentinės aplinkos, netgi turėjo lemiamą balsą), turėjo tik patvirtinti Atstovų rūmuose priimtus įstatymus arba atidėti jų priėmimą kitai kadencijai. Galiausiai, Senatui priklausantys ministrai jų veiklos vertinimo atveju negalėjo dalyvauti priimant galutinius sprendimus, nebent „Seimas pareikalautų pasiaiškinti“. Kitaip tariant, akivaizdžiai dviejų rūmų parlamentinėje sąrangoje svarbesnis vaidmuo suteikiamas Atstovų rūmams, apribojant Senato vaidmenį. Čia galima prisiminti R. Butterwico taiklų apibūdinimą, jog „trys Seimo luomai iš esmės virto pusantruo“³⁶.

Antra, deklaruojama Seimo, kaip visada pasirodusio, veikla, kuris, „sušauktas iškilus netikėtam būtinumui, turi spręsti tik tą dalyką, dėl kurio bus sušauktas, arba tik tą būtiną reikalą, kuris iškilo jau sušaukus“³⁷. Tiesa, Valdymo įstatymo VII straipsnyje „Karalius, vykdomoji valdžia“ detalizuojami ir Seimo sušaukimo atvejai: 1) ekstraordinariniais atvejais, „ypač pasienio karo atveju“, 2) vidaus neramumų atveju, 3) iškilus bado grėsmei, 4) karaliaus mirties ar jo sunkios ligos atveju³⁸. Jau senokai XVIII a. antrojoje pusėje kilusios viešos diskusijos dėl nuolat veikiančio Seimo (lenk. *Sejm nieustający*), galinčio sujungti įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžias, Ketverių metų seime realizavosi (lūžis įvyksta 1789 m.) pasirodusio Seimo (lenk. *Sejm gotowy*) pavidalu. Pasirodęs Seimas, kuris negalėjo būti nutraukiamas, – tai per dvejų metų kadenciją galintis bet kuriuo metu susirinkti ordinarinis seimas, kurio sudėtį sudaro tie patys pasiuntiniai. To meto publicistikoje neretai pasirodęs Seimas buvo suvokiamas kaip aukščiausioji valdžios grandis, išskylanti aukščiau magistratūrų, komisijų bei Įstatymų

33 Andrzej Stroynowski, 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija – Ketverių metų seimo darbo rezultatas, in: *Konstytucja 3 maja 1791 roku. 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija. The Constitution of May 3rd, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021, p. 86; Idem, *Konstytucja 3 Maja 1791 roku. The Constitution of May 3rd, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021, p. 86.

34 Dar Gegužės 3-iosios konstitucijos priėmimo išvakarėse vieno iš įtakingiausių jos kūrėjų Hugo Kollątajaus buvo projektuojamos įvairios Respublikos Seimo struktūrinės konfigūracijos – iš dviejų rūmų (iš miestiečių atstovų sudaryti žemieji rūmai (lenk. *izba miejska*) ir aukštieji rūmai (lenk. *izba ziemska*) formuojami iš žemių (pavičių) pasiuntinių) ar tik vienu rūmų iš pasiuntinių sudarytas parlamentas, žr. Maria Pasztor, *Hugo Kollątaj na Sejmie Wielkim w latach 1791–1792*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1991, p. 146–147.

35 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 101.

36 Richard Butterwick, *1791 m. gegužės 3 d. konstitucija. Abiejų Tautų Respublikos testamentas*, p. 114.

37 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 102–103.

38 *Ibid.*, p. 108–109.

sargybos³⁹. Kiek vėliau 1791 m. gegužės 13 d. priimtame Seimo veiklai skirtame įstatyme, kuris, kaip buvo numatyta Gegužės 3-iosios konstitucijoje⁴⁰, detalizavo jos nuostatas ir turėjo Seimo statutui būdingų bruožų⁴¹, numatyta pastovi pradžios data – spalio 1 d. ir nustatyta 70 dienų paprastosios sesijos trukmė (pagal poreikį sesija galėjo būti pratęsta dar 30 dienų), tačiau ir tai nereiškė pabaigos. Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei svarbus buvo ir alternato teisės išsaugojimas, jau pirmojo straipsnio pirmajame paragrafe buvo akcentuojama, kad kas trečias ordinarinis seimas turi vykti Gardine⁴². Atstovų rūmuose turėjo posėdžiauti 204 seimeliuose išrinkti pasiuntiniai (po 68 iš Didžiosios ir Mažiosios Lenkijos bei Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės) ir 24 miestų atstovai⁴³. Senato sudėtį turėjo sudaryti 132 asmenys (102 vaivados ir kaštelionai, 13 Katalikų Bažnyčios arkivyskupų ir vyskupų, 1 unitų arkivyskupas ir 16 ministrų)⁴⁴. Pasiruošusio Seimo koncepcijos pergalė prieš nuolat veikiančio Seimo idėją reiškė ne ką kita kaip įstatymų leidžiamosios valdžios ribų išgryninimą, o reformos atliekamos besizvalgant į britiškąjį parlamento modelį⁴⁵. Kaip pastebėjo W. Szczygielskis, pasiruošęs Seimas tapo valstybės suverenumo ir nepriklausomybės simboliu⁴⁶.

Trečia, seimeliai Gegužės 3-iosios konstitucijoje traktuojami kaip „esminis pilietinės laisvės pamatas“. Nors pirminis Seimelių įstatymo projektas kaip pirma

39 „Trzy ja tedy stopnie kładę rządowej u nas władzy konieczne potrzebne i w swoim ogóle rząd nasz składające. Pierwszym zowię magistratury rządowe od siebie oddzielone i Rzeczypospolitej tylko podlegle, to jest Komisyje takie, jakie są Skarbowa i Wojskowa. Drugim straż nad nami, czyli dozor międzysejmowy. Trzecim najwyższą zwierzchność Rzeczypospolitej na sejmach zgromadzonej“, žr. [Stanisław Kostka Potocki], *Myśli o ogólnej poprawie rządu krajowego*, in: *Kollątaj i inni. Z publicystyki doby Sejmu Czteroletniego*, wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył Łukasz Kądziela, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991, p. 53.

40 Valdymo įstatyme apie sudėtį buvo pasakyta tik tiek, kad „Seimo sudėtį tiek Atstovų rūmuose, tiek Senatorių rūmuose sudarys žemesniojo įstatymu numatytas asmenų skaičius“, žr. 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 103.

41 Wacław Uruszcak, *Ustawy okołokonstytucyjne Sejmu Wielkiego z 1791 i 1792 roku*, p. 253.

42 Prawo Titulo Sejmy, AGAD, f. ASCz, 20, l. 115; Sejmy, in: *VL*, t. IX, p. 250–251.

43 Miestų atstovai, kurie pagal savo statusą dar neprilygo seimelių pasiuntiniams, įstatyme vadina mi įgaliotiniais (lenk. *plenipotentami*) ir XVII straipsnio 18 paragrafe numatyta jų nobilitacija. Be to, kiekviename ordinariniame Seime pagal seimelių pasiuntinių ir miestų rekomendacijas numatytas 30 miestiečių nobilitavimas, žr. Sejmy, in: *VL*, t. IX, p. 261. Šis aspektas dar išsamiau aptartas 1791 m. balandžio 18 d. priimto ir į Konstituciją įtraukto įstatymo „Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse“ 2 straipsnyje, žr. Liudas Glemža, *Pilietinės visuomenės užuomazgos 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje*, in: *Mūsų konstitucionalizmo raida*, sudarytojas Andrius Vaišnys, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2003, p. 21–22.

44 Wojciech Szczygielski, *Sejm a sejmiki. Studium z dziejów łagodniej rewolucji*, p. 30; Andrzej Stroynowski, *Zmiany pozycji senatu Rzeczypospolitej w XVIII wieku*, in: *Sejm Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów a Europejskie reprezentacje stanowe*, redakcja naukowa Dariusz Kupisz, Wacław Uruszcak, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2019, p. 243.

45 Andrzej Dziadzio, *Konstytucja 3 Maja 1791 roku na tle koncepcji ustrojowych oświecenia*, in: *Państwo i Społeczeństwo. Zeszyty naukowe Krakowskiej Szkoły Wyższej*, 2006, Nr. 4, p. 175.

46 Wojciech Szczygielski, *Sejm gotowy i władza typu Straży (z badań nad percepcją społeczną reformy ustroju państwa w czasach Sejmu Wielkiego)*, in: *Przegląd Nauk Historycznych*, 2003, R. II, Nr. 1(3), p. 65–112.

valdymo reformų dalis buvo pateiktas dar 1790 m. gegužę⁴⁷, tačiau detalus jo svarstymas ir priiminėjimas papunkčiui prasidėjo 1791 m. sausio 20 d., galiausiai 1791 m. kovo 24 d. Seimelių įstatymas buvo priimtas⁴⁸, jis gana detaliai reglamentavo šios institucijos veiklą, o didesnė įstatymo dalis buvo skirta jau egzistuojančiai praktikai reglamentuoti⁴⁹. Vienas iš esminių šio įstatymo momentų, arba, kaip kartais įvardijama istoriografijoje, – seimelių reforma, tai plikbajorių eliminavimas iš seimelių posėdžių, nes balso teisė užtikrinama tik posesionatams, mokantiems 100 auksinų dydžio dešimtojo grašio mokesčių⁵⁰. Toks Seimelių įstatymo sureikšminimas, kaip ir 1791 m. balandžio 18 d. priimto Miestų įstatymo atveju, reiškė jo aprobavimą ir įtraukimą į Gegužės 3 d. konstitucijos orbitą⁵¹. Beje, naujausioje Lietuvoje pasirodžiusioje Gegužės 3-iosios konstitucijos publikacijoje, atsižvelgiant į Seimelių įstatymo reikšmingumą, jis pirmą kartą istoriografijoje buvo įtrauktas į publikaciją⁵². Seimelių įstatymą organiškai papildė kiek vėliau Ketverių metų seime priimti įstatymai: tai 1791 m. lapkričio 2 d. priimtas „Vaivadijų, žemių ir

47 Wacław Uruszczak, Konstytucja 3 Maja 1791 r. testament polityczny i Rzeczypospolitej, in: *Przegląd Sejmowy*, 2011, R. 19, Nr. 2 (103), p. 16.

48 W. Szczygielskio skaičiavimais, net 75 proc. Respublikos parlamentarų rėmė seimelių reformą, žr. Wojciech Szczygielski, O nową ustawę sejmikową. Rezultaty głosowania sejmowego z 24 marca 1791 roku, in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, studia pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013, p. 496.

49 Adam Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice: Uniwersytet Śląski, 1988, p. 94; Andrzej B. Zakrzewski, Sejmiki litewskie epoki Sejmu Wielkiego: między tradycją a innowacją?, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2014, p. 54–75.

50 Richard Butterwick, *The Polish-Lithuanian Commonwealth, 1733–1795: Light and Flame*, p. 253.

51 Jacek Sobczak, Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja, in: *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej poświęconej dziesiątej rocznicy śmierci Uczzonego (Poznań 7–8 X 1994)*, Poznań: Inst. Historii UAM, 1995, p. 165; Robertas Jurgaitis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė, in: *Praeities pėdsakais. Skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 315; Bardach Juliusz, Leśnodorski Bogusław, Pietrzak Michał, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa: Lexis Nexis, 2009, p. 331; Wacław Uruszczak, Konstytucja 3 Maja 1791 r. testament polityczny i Rzeczypospolitej, in: *Przegląd Sejmowy*, 2011, R. 19, Nr. 2 (103), p. 34; Jevgenij Machovenko, Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje, in: *Parlamento studijos*, 2012, Nr. 13, p. 172; Lina Griškevič, Jevgenij Machovenko, Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė, Vaidotas A. Vaičiaitis, *Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija). 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 159.

52 1791 m. kovo 24 d. seimeliai, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 125–161. Seimelių įstatymas buvo įtrauktas ir ankstyvosios Gegužės 3-iosios konstitucijos publikacijose, žr. *Ustawa Rządowa. Prawo Uchwalone. Dnia 3 Maia, Roku 1791*, w Warszawie: P. Dufour Konsyl[arza] Nadw[ornego]. J. K. Mci i Dyrektora Druk[arni] Korp[usu] Kad[etów], [1791], p. 33–67; *New Constitution of the Government of Poland, established by the Revolution, the Third of May, 1791. The Second edition*, London, M.DCC.XCI, p. 43–89 (Law concerning Dietines, or primary Assamblies of Poland).

paviety padalijimas su miestų, o juose konstitucinių vietų seimeliams paskyrimas⁵³ bei „Žemionių knyga“⁵⁴.

Ketvirta, seimeliuose išrinkti pasiuntiniai, tampantys Seimo Atstovų rūmų nariais, įstatymų leidyboje turėjo būti laikomi „visos tautos atstovais“. Suprantama, jog ši Valdymo įstatyme įtvirtinta nuostata pirmiausia buvo nukreipta į žemionių atstovus kaip faktinį Abiejų Tautų Respublikos suvereną⁵⁵, tačiau epocha nukreipė į gerokai platesnę sampratą. Dar 1764 m. Varšuvos konvokaciniame seime panaikinus pasiuntinio priesaiką laikytis instrukcijos, šios prarado savo imperatyvų pobūdį⁵⁶, tad buvo sukurtos prielaidos naujam požiūriui į parlamentaro statusą atsirasti. Kardinaliai situaciją pakeitė Gegužės 3-iosios konstitucija, kurios VI skyriuje buvo teigiama, kad „seimeliuose išrinkti atstovai įstatymų leidyboje ir bendruose tautos reikaluose pagal šią Konstituciją turi būti laikomi visos tautos atstovais, kuriems išreikštas visuotinis pasitikėjimas“⁵⁷. Galima tik prisiminti, kad 1791 m. kovo 24 d. seimeliams skirtame įstatyme dar nebuvo žengtas toks radikalus žingsnis⁵⁸, todėl tik minėtas Valdymo įstatymas sudarė prielaidas pasiuntinio mandatą iš imperatyviojo pakeisti į laisvąjį. Tad seimelio pasiuntinys nebebuvo savo seimelio „įkaitas“ – jis turėjo galimybę apsispręsti ir laisvai veikti priimant įstatymus⁵⁹. Tokia nuostata buvo Apšvietos epochos ir XVIII a. antroje pusėje

53 Rozkład województw, ziem i powiatów z oznaczeniem miast, a w nich miejsc konstytucyjnych dla sejmików, in: *VL*, t. IX, p. 326–338.

54 Księga Ziemiańska, AGAD, f. ASCz, 20, l. 143–144; Księga ziemiańska, in: *VL*, t. IX, p. 240–241. Pastarąjį patikslino dar keletas priimtų mažesnės apimties įstatymų, pratešiančių žemionių knygų galiojimo laiką ir šių knygų pildymo tvarką, žr. Przedłużenie czasu sporządania ksiągi ziemiańskiej, in: *VL*, t. IX, p. 272; Przedłużenie gotowości ksiąg ziemiańskich, in: *Ibid.*, p. 317; Zapisywanie ksiąg ziemiańskich prowincyi Koronnych i W[ielkiego] Ks[ieństwa] Lit[ewskiego], in: *Ibid.*, p. 338–340. Plačiau apie tai žr. Robertas Jurgaitis, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė, p. 327–331; Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos įgyvendinimas: konstitucinės monarchijos metai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 46–47.

55 Wojciech Szczygielski, Sejm a sejmiki. Studium z dziejów łagodniej rewolucji, p. 48.

56 Pirmasis apie seimelių instrukcijų panaikinimą prabilo Stanislovas Konarskis, o siekį apriboti instrukcijų vaidmenį matome ir Čartoriskų politinėje programoje, kuri ir buvo įgyvendinta 1764 m. Varšuvos konvokaciniame seime, žr. Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 293–294.

57 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 102–103.

58 1791 m. kovo 24 d. seimelių veiklai reglamentuoti skirtame įstatyme apie pasiuntinio statusą neužsimenama, tačiau galima suvokti, jog jo veiklos orientyras yra seimelyje patvirtinta instrukcija (XIV str.), plg. 1791 m. kovo 24 d. seimeliai, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 148–151.

59 Istoriografijoje Respublikos seimelių pasiuntinių statuso specifikai ir kaitos problematikai XVIII a. antroje pusėje skirti specialūs tyrimai: Adam Lityński, Status posła po Konstytucji 3 Maja, in: *Pierwsza w Europie. 200 rocznica Konstytucji 3 Maja 1791–1991*, pod redakcją Henryk Kocója, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1989, p. 53–69; Andrzej Stroynowski, Posel – reprezentant narodu, czy regionu? Ujęcie historyczne, in: *Oblicze polityczne*

vykdytų reformų padarinys, neabejotina, jog ji sudarė sąlygas šiuolaikinei parlamentaro statuso sampratai atsirasti⁶⁰.

Penkta, atsisakant vienbalsiškumo principo teisėkūros praktikoje įtvirtinamas daugiabalsiškumo principas ir visiems laikams panaikinama *liberum veto* teisė. Šis pertvarkos aspektas bene žinomiausias ir dažniausiai akcentuotas istoriografijoje, tačiau to meto situacijoje tai buvo daugiau pompastinės politinės retorikos produktas, mažai ką keitęs realioje parlamentinėje praktikoje. Teisine prasme tai buvo svarbu, nes Valdymo įstatymas panaikino *liberum veto* teisę, tačiau nereikėtų pamiršti, kad XVIII a. antrosios pusės Abiejų Tautų Respublikos parlamentinėje praktikoje priešnuodis buvo rastas, nes nuo 1764 m. nežinome nė vieno šios teisės panaudojimo atvejo. Daugelis 1764–1793 m. seimų jiems prasidėjus buvo skelbiami konfederacijomis ir vyko kaip konfederaciniai seimai, tokia forma pasirinkta ir 1788 m. spalio 6 d. prasidėjus Ketverių metų seimui ir išrinkus maršalą Stanislovą Malachovskį, nieko nelaukiant buvo paskelbta konfederacija. Kita vertus, reikia suvokti, jog reformų šalininkai *liberum veto* teisę, kuri paralyžiavo Respublikos parlamentinį gyvenimą Vėtinų (Saksų) dinastijos valdymo laikotarpiu, traktavo kaip vieną iš didžiausių blogybių, griauinančių valstybingumo pamatus.

Šešta, visiems laikams kaip „valdymą griauinančios, visuomenę ardančios“⁶¹ panaikinamos visų rūšių konfederacijos ir konfederaciniai seimai. Galima teigti, jog bandyta identifikuoti ir neutralizuoti dar vieną valstybinio gyvenimo blogybę. Puikiai suvokiant konfederacijų reikšmės dvilypumą XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos politiniame gyvenime, viena vertus, šis institucinis darinys tapo savotišku tramplinu ir sudarė galimybes užsienio valstybėms kištis į Respublikos vidaus gyvenimą, kita vertus, perimti mechanizmai XVIII a. antrojoje pusėje pasitarnavo apribojant ir eliminuojant *liberum veto* teisę Respublikos Seimo veiklos praktikoje (ši teisė konfederacijų veiklos praktikoje, kaip žinia, negaliojo)⁶². Paradoksaliai galėjo atrodyti konfederacinių seimų panaikinimas, nes galėjo reikšti ir Ketverių metų seimo rezultatų anuliavimą, tačiau jau ir XVIII a. antrojoje pusėje galiojo įstatymų netaikomumo atgaline data principas.

Septinta, Gegužės 3 d. konstitucijai apsaugoti ir jai tobulinti įkuriamas Konstitucinis ekstraordinarinis seimas. Konstitucijoje įvardijamos ir įkūrimo priežastys, nes tai daroma siekiant: 1) „užkirsti kelią šiurkštiems ir dažniems tautos

regionów Polski. Elity i społeczeństwo, red M. Dajnowicz, Białystok, 2008, p. 237–251; Paweł Malec-Lewandowski, Mandat poselski na gruncie ustawodawstwa Sejmu Czteroletniego, *Kraukowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2012, t. 5 (2), p. 163–177.

60 Apie teisinį parlamentaro statuso kaitos kontekstą plačiau žr. Juozas Žilys, Parlamentaro konstitucinio statuso bruožai demokratijoje. Teisinis istorinis aspektas, in: *Parlamento studijos*, 2004, Nr. 2, p. 131–175.

61 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 102–103.

62 Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003, p. 243–244.

Konstitucijos keitimams“ bei 2) pripažįstant „būtinybę ją tobulinti“⁶³. Konstitucija turėjo būti peržiūrima kas 25 metus ir tokio Seimo susirinkimo tikslią datą nustatė jau atskirai priimtas įstatymas, t. y. pirmasis toks Seimas turėjo susirinkti 1816 m. spalio 1 dieną⁶⁴. Galima tik prisiminti, jog 1790 m. I. Potockio, Scipione'o Piattolio projektuose buvo manoma, kad toks Seimas turėtų susirinkti kiek dažniau kas 20 metų, tačiau dėl vėliau susiklosčiusių geopolitinių aplinkybių ir Abiejų Tautų Respublikos žlugimo šiam Seimui taip ir nebuvo lemta susirinkti. Įdomu tai, kad 1791 m. gegužės 28 d. priimtame Konstitucinio ekstraordinarinio seimo įstatyme pateikiamos nuorodos į Respublikos Seimo veiklai reglamentuoti skirtą įstatymą – nurodoma, kokie pastarojo įstatymo straipsniai turi tapti Konstitucinio ekstraordinarinio seimo veiklos pagrindu⁶⁵. Galima pastebėti, jog pateikiamos nuorodos daugiausiai į procedūrinius veiklos aspektus reglamentuojančius straipsnius.

Tačiau verta dėmesio ir dar viena užuomina, kuri dažniau paliečiama ne Ketverių metų seimo istoriografijoje, bet teisinėje konstitucionalizmo problematikai skirtoje literatūroje. Valdymo įstatymo VI straipsnyje užsimenama apie „Konstitucijos dvasią“⁶⁶. Šio Ch. L. de Montesquieu veikaluose aptinkamo termino pavartojimas gali atrodyti gana ankstyvas. Įdomu tai, kad šis principas itin akcentuojamas šiuolaikinėje konstitucionalizmo praktikoje⁶⁷. Akivaizdu, jog esamoje situacijoje Valdymo įstatymo rengėjai turėjo omeny būtent šį konkretų įstatymą, arba Gegužės 3-iosios konstituciją (nereikėtų pamiršti, jog visi Abiejų Tautų Respublikos Seimo priimti įstatymai buvo vadinami konstitucijomis⁶⁸), ir

63 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 102–103.

64 Sejm konstytucyjny ekstraordinaryjny, in: *VL*, t. IX, p. 241; Ryszard Łaszewski, *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe Oddział w Poznaniu, 1973, p. 90.

65 1791 m. gegužės 28 d. Konstitucinio ekstraordinarinio seimo įstatyme pateikiamos nuorodos 3 straipsnyje (nuoroda į 4–12 Seimo įstatymą), 4 straipsnio 3 paragrafe (nuoroda į 13 straipsnį), 6 straipsnio 4 paragrafe (nuoroda į 15 straipsnį), 7 straipsnio 1 paragrafe (nuoroda į 16 straipsnį), 8 straipsnyje (nuoroda į 21 straipsnį), plg. Sejm konstytucyjny ekstraordinaryjny, in: *VL*, t. IX, p. 241–243; Sejm, in: *VL*, t. IX, p. 251–256, 258–260, 263–264.

66 „[...] jako duchowi niniejszej Konstytucji przeciwne [...]“, žr. 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 102.

67 Įdomu tai, kad Lietuvos konstitucinio teismo nutarimuose yra pateikiamas ir modernus šio termino apibrėžimas, žr. Egidijus Kūris, Konstitucijos dvasia, in: *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 30 (22), p. 20–23; Gediminas Mesonis, Kai kurie konstitucijos interpretavimo aspektai: *expressis verbis* ribos, in: *Jurisprudencija*, 2008, Nr. 5 (107), p. 21–22; Toma Birmontienė, Ingrida Danėlienė, Egidijus Jarašiūnas, Vytautas Sinkevičius, Dainius Žalimas, *Konstituciniai ginčai. Monografija*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019, p. 37–38.

68 Reikėtų nepamiršti, kad „konstitucija“ kaip terminas buvo suvokiama dvejopai: 1) pagal to meto sampratą pirmiausia Respublikos Seimo priimtą įstatymą; 2) išsikristalizuojanti moderni pagrindinio valstybės įstatymo samprata, žr. Butterwick Richard, Konstytucja 3 maja na tle nowożytniej Europy – synteza respublikanizmu i monarchizmu, in: *Lex est Rex in Polonia et in Lithuania... Tradycje prawnoustrojowe Rzeczypospolitej – doświadczenie i dziedzictwo*, pod redakcją naukową Adama Jankiewicza, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2011, p. 158.

greičiau „konstitucijos dvasios“ terminas gali būti suvokiamas ir interpretuojamas kaip „įstatymo dvasios“ atitikmuo. Tačiau šiame, platesnius kontekstus turinčiame klausime „konstitucijos dvasios“ termino paminėjimas yra svarbesnis kaip neabejotino įstatymo vientisumo, konsoliduoto teisės akto sampratos deklaravimas. Kitaip tariant, yra svarbesnis šio termino antrojo sando, t. y. „dvasios“, paminėjimas. Tokio paminėjimo iki XVIII a. pabaigos kituose Respublikos Seimo įstatymuose, kuriuose būtų paminėta „konstitucijos arba įstatymo dvasia“ nepavyko aptikti. Tad šia prasme Valdymo įstatymo VI straipsnis unikalus ir dėl naujos terminijos perkėlimo iš teorinės teisinės minties į konkretų įstatymą.

Galiausiai reikia pastebėti, jog įstatymų leidžiamosios valdžios samprata institucine prasme neapsiribojo vien Seimu. Atstovų rūmus paskelbus „įstatymdavystės šventove“, o seimelius kaip „esminį pilietinės laisvės pamatą“, buvo sukurta integrali parlamentinių institucijų sąveikos sistema, suprantama išryškinant Seimo galias ir šios institucijos autoritetą. Akivaizdu, jog ši sistema palaipsniui klostėsi dar ir Ketverių metų seimo reformų⁶⁹, tačiau tik Gegužės 3 d. konstitucijoje ji įgavo išbaigtą ir teisiškai pagrįstą pavidalą. Gegužės 3-iosios konstitucija tapo šių parlamentinių institucijų ir jų veiklą reglamentuojančių įstatymų integrali jungiančioji grandis⁷⁰. Tad galima teigti, jog valstybės parlamentinių institucijų sąveikos mechanizmo sukūrimas ir jų veiklos efektyvumo padidinimas taip pat prisidėjo prie įstatymų leidžiamosios valdžios ribų išgryninimo.

Įstatymų leidžiamosios valdžios ribų išgryninimas

Aptartos reformos rodo, kad Gegužės 3 d. konstitucijoje buvo siekiama maksimaliai išgryninti ir paryškinti įstatymų leidžiamosios valdžios ribas. Karalius buvo „pastumtas“ link įstatymų vykdomosios valdžios, o Senate išsaugojo tik formalų savo statusą⁷¹. Pasirengusio Seimo koncepcijoje atsakyta vykdomųjų funkcijų ir įstatymų leidžiamosios bei vykdomosios valdžių simbiozės. Gegužės 3 d. konstitucijoje griežtesnis valdžių atskyrimo principas pritaikytas ir atribojant teisminę valdžią nuo įstatymų leidžiamosios valdžios⁷². Galima pastebėti ir dar vieną aspektą, nes siekta atsakyti procedūriškai sudėtingų hibridinių institucinių

69 Robertas Jurgaitis, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo*, p. 273–275.

70 Bardach Juliusz, Leśnodorski Bogusław, Pietrzak Michał, *Historia ustroju i prawa polskiego*, p. 338–339.

71 Valdymo įstatyme numatyta, kad „Senatorių rūmų, sudarytų iš vyskupų, vaivadų, kaštelionų ir ministrų, kuriems pirmininkaus karalius, turintis teisę vieną sykį duoti savo balsą, kitą sykį balsų lygybę išspręsti asmeniškai arba atsiųsdamas savo nuomonę į tuos pačius rūmus“, žr. 1791 m. gegužės 3 d. Valdymo įstatymas, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 102.

72 Lina Griškevič, Jevgenij Machovenko, Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė, Vaidotas A. Vaičaitis, *Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija)*, 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m., p. 164.

veiklos formų. Numatytas panaikinimas konfederacinių seimų, kurie, kaip rodo XVIII a. antrosios pusės parlamentinė praktika, tiesiogiai nors ir nekėlė grėsmės, netgi atvirkiščiau – juose negaliojo vienbalsiškumo principas, tačiau dėl procedūrinių vingrybių buvo gana sudėtingas darinys.

Bene ryškiausiai siekį atriboti įstatymų leidžiamąją ir vykdomąją valdžias matome Valdymo įstatymo VII straipsnyje „Karalius, vykdomoji valdžia“, kur numatomas naujo institucinio darinio karaliaus tarybos, turinčios konkretų pavadinimą Įstatymų sargyba, sukūrimas. Karalius su Įstatymų sargyba tapo viena iš kertinių bei aukščiausių vykdomosios valdžios grandžių, tačiau gan įsakmiai buvo numatyta, kad „vykdomoji valdžia negalės leisti ar aiškinti įstatymų“, keisti išdo paskirstymo, skelbti karo ar sudarinėti taikos, t. y. kištis į Abiejų Tautų Respublikos Seimo kompetencijos sritį. Be to, Seimo maršalas nebuvo įtrauktas į Įstatymų sargybos sudėtį, tačiau galėjo dalyvauti „Sargybos posėdžiuose be teisės kištis į jos rezolucijas, tik iš reikalo sušaukti pasirengusį Seimą“⁷³, t. y. toks numatytas statusas praktiškai prilygo stebėtojo teisėms. Tad galima pastebėti ir tam tikrų analogijų, nes, apribojus karaliaus vaidmenį Seime, kartu buvo formalizuota ir Seimo maršalo vieta Įstatymų sargyboje.

Kokiu lygiu šios problemos buvo suvokiamos, parodo vieno anoniminio autoriaus 1790 m. išsakytos mintys: „Jei įstatymų leidžiamoji valdžia prijungia sau vykdomąją valdžią, visos magistratūros nėra tikros dėl savo sprendimų ir veiksmų, todėl anarchija turi užvaldyti visą politinį kūną.“⁷⁴ Ketverių metų seimo aplinkybės rodo, kaip atsakingai Gegužės 3-iosios konstitucijos kūrėjai Abiejų Tautų Respublikoje ieškojo tinkamo valdžių padalijimo recepto ir aiškaus jų balanso, neabejotinai čia pravertė pirmųjų konstitucijų kūrimo patirtys⁷⁵. Tokius tiek Anglijos, tiek Jungtinių Amerikos Valstijų pavyzdžius minėdamas 1791 m. gegužės 12 d. Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinys M. P. Karpis, svarstant Seimų veiklai reglamentuoti skirtą įstatymą, seimelių pasiuntinius drąsino aiškiau atskirti įstatymų leidžiamosios valdžios ribas:

Turėk tiek drąsos, kad, turėdamas dar tam laiko, užtikrintum tuos tautos laisvės apsaugojimo būdus, kurie labiausiai priklauso nuo įstatymų leidy-

⁷³ *Ibid.*, p. 108–109.

⁷⁴ „Jeżeli władza prawodawcza przywłaszczy sobie wykonawczą, wszystkie magistratury nie są pewne swych wyroków i swych postępów, a tym samym anarchia opanować musi całe polityczne ciało“, žr. *Korespondencya jednego obywatela z podkomorzym pewnego województwa z okoliczności przyszedłego rządu*, [Warszawa, 1790], p. 15–16. W. Szczygielskis šio kūrinio autorystę priskiria H. Kołłątajui, žr. Wojciech Szczygielski, Sejm gotowy i władza typu Straży (z badań nad percepcją społeczną reformy ustroju państwa w czasach Sejmu Wielkiego), in: *Przegląd Nauk Historycznych*, 2003, R. II, Nr. 1(3), p. 71.

⁷⁵ Jameso B. Collinso tyrimai rodo, kad konstitucionalizmo idėjų apytaka ir įtaka teisinei kultūrai buvo abipusė, žr. Jameso B. Collins, Wschód uczy Zachód – wpływ polskiej myśli konstytucyjnej na kulturę prawną w świecie zachodnim w latach 1572–1810, in: *Lex est Rex in Polonia et in Lithuania...*, p. 132–146.

bos valdžios prigimties, nubrėžk neperžengiamas ribas tarp priežiūros, vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios galių. Kas turi prižiūrėti įstatymų vykdymą, kas turi juos vykdyti, te neleidžia jų.⁷⁶

Galiausiai J. Stroinovskis savo kalboje, pasakytoje 1791 m. liepos 1 d. Lietuvos vyriausiojoje mokykloje, akcentavo politinės valdžios padalijimo būtinybę ir jos precizišką atskyrimą į įstatymų leidžiamąją, vykdomąją ir teisminę, be to, pabrėžė Abiejų Tautų Respublikos Seimo, kaip aukščiausios valdžios, reikšmę⁷⁷.

Nereikėtų pamiršti ir Ketverių metų seime kiek vėliau vienbalsiai priimto 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo (*Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów*)⁷⁸, kuriame, susitelkus į įstatymų vykdomosios valdžios sritį, parlamentinio gyvenimo aspektai liko tik kontekstiniai. Akivaizdu, kad įstatymų leidžiamosios valdžios sferoje Lenkijos Karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykiai išliko gana inertiški, todėl ir minėtame įstatyme paritetiniams pagrindams neatsirado vietos⁷⁹. Tad galima teigti, jog šiuo atveju aiškiau reglamentuojant vykdomosios valdžios sritį siekta neperžengti ribos ir nesikišti į įstatymų leidžiamosios valdžios sferą.

76 Mauricijaus Pranciškaus Karpio, Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio, balsas Seimo sesijoje 1791 m. gegužės 12 dieną, in: Mauricijus Pranciškus Karpis, *Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniai raštai*, p. 206.

77 „[...] w dobrej konstytucji rządu trzy władze polityczne, prawodawcza, wykonawcza i sądowa, tak powinny być rozłożone, aby każda z nich oddzielnie była sprawowana, aby każdej władzy obiekt, rozciągłość, przedział i stosunki nie arbitralnie, lecz wedle natury rzeczy, z geometryczną (że tak powiem) precyzją, były oznaczone, aby żadna władza nie była arbitralną, a każda podług swego zamiaru i wydziału, była zupełnie dzielną i skuteczną w tym wszystkim, czego wyciąga bezpieczeństwo i pomyślność narodu“; „A jako jedna jest w sejmach władza najwyższa, tak tego wszystkiego, co stanowią sejmujące Rzeczypospolitej stany [...]“; žr. *Mowa Hieronima Stroynowskiego kanonika kijowskiego o Konstytucji Rządu ustanowionej dnia trzeciego i piątego maja r. 1791*, p. 44, 63.

78 Naujausią šio įstatymo publikaciją žr. 1791 m. spalio 20 d. Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, p. 185–191. Istoriografijoje šiam konstituciniam įstatymui pastaruoju metu skirtas išskirtinis dėmesys, žr. Bardach Juliusz, *Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska*, in: *Przegląd Historyczny*, 1991, t. LXXXII/3–4, p. 383–410; Malec Jerzy, *Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. Rocznicę uchwalenia*, in: *Studia Iuridica Toruniensia*, 2012, t. X, p. 147–166; Vaičaitis A. Vaidotas, 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija, in: *Parlamento studijos*, 2013, Nr. 14, p. 66–90.

79 Kartais istoriografijoje klaidingai teigiama, kad Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimas įtvirtino alternatą teisę ir garantavo, kad kas trečias Respublikos Seimas vyks Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje – Gardine, žr. Juliusz Bardach, *Sejm dawnej Rzeczypospolitej*, in: *Dzieje Sejmu Polskiego*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2011, p. 83; Andrzej B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.): prawo–ustrój–społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnictwo Campidoglio, 2013, p. 285.

Apibendrinimas

1791 m. gegužės 3 d. priimtame Valdymo įstatyme numatyta įstatymų leidžiamosios valdžios pertvarka, aptarta VI straipsnyje „Seimas, arba įstatymų leidžiamoji valdžia“, apėmė septynias pagrindines sritis. Reformuojamos sritys neapsiribojo tik gan svarbiais instituciniais pokyčiais (panaikinamos konfederacijos, sukuriamos naujos ir naikinamos „komplikuotos“ Seimo rūšys, 1791 m. kovo 24 d. konstituciniu Seimelių įstatymu sutvarkomas seimelių veiklos reglamentavimas), tačiau buvo paliesti ir procedūriniai parlamentinės praktikos aspektai (panaikinta *liberum veto* teisė), kito parlamentarų statusas. Tačiau bene didžiausia inovacija – tai pasiruošusio, arba nuolat veikiančio, kadencinio dviejų rūmų Seimo sukūrimas (detalizavo 1791 m. gegužės 13 d. priimtas konstitucinis įstatymas „Seimai“). Numatyta ir parlamentiniu būdu atliekamo Valdymo įstatymo koregavimo galimybė (detalizavo 1791 m. gegužės 28 d. priimtas Konstitucinio ekstraordinarinio seimo įstatymas), kuri, tiesa, išliko tik teorinė ir praktiškai nerealizuota projekcija. Valdymo įstatymo VII straipsnyje „Karalius, vykdomoji valdžia“ aiškiau apibrėžta vykdomosios valdžios sritis, sukurta nauja institucija Įstatymų sargyba, tačiau iš šios institucijos kompetencijos išeliminuota įstatymų leidybos galimybė. Galiausiai Seimo maršalas nebuvo įtrauktas į Įstatymų sargybos sudėtį ir galėjo dalyvauti šios institucijos posėdžiuose neturėdamas teisės visateisio dalyvavimo priimant sprendimą.

Tad Gegužės 3 d. konstitucijoje fiksuojamuose pertvarkymuose galime įžvelgti ryškų siekį panaikinti egzistavusias parlamentinio gyvenimo problemas, stiprinti egzistuojančius ar kurti naujus epochos iššūkius atliepiančius efektyvesnius įstatymų leidžiamosios valdžios mechanizmus. Gegužės 3-iosios konstitucijoje buvo maksimaliai išgrynintos ir paryškintos įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių ribos – karalius buvo „pastumtas“ link įstatymų vykdomosios valdžios ir Senate išsaugojo tik formalų savo statusą, o Seimo maršalo vieta Įstatymų sargyboje buvo formalizuota.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

- 1791 m. gegužės 3 d. *Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Vilnius, 2022.
- Karpavičius Mykolas Pranciškus, *Rinktiniai pamokslai*, iš lenkų k. vertė Kristina Mačiulytė, Vilnius, 2003.
- Karpis Mauricijus Pranciškus, *Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniai raštai*, sudarytojas ir vertėjas Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.
- Konstytucja 3 Maja 1791 na podstawie tekstu Ustawy Rządowej z Archiwum Sejmu Czteroletniego przechowywanego w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie*, opracowała i wstępem opatrzyla Anna Grześkowiak-Krwawicz, [Warszawa]: Muzeum Łazienki Królewskie, Archiwum Główne Akt Dawnych, 2018.
- Konstytucja 3 maja 1791 roku. 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija. The Constitution of May 3rd, 1791*, wprowadzenie naukowe Andrzej Stroynowski, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021.
- Kollataj i inni. Z publicystyki doby Sejmu Czteroletniego*, wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzyl Łukasz Kądziela, Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1991.

- Korespondencya jednego obywatela z podkomorzym pewnego województwa z okoliczności przyszedłego rządu*, [Warszawa, 1790].
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių instrukcijos (1788–1790)* (ser. *Fontes historiae parlamentorum Lituanicorum*, t. I), parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Asta Verbickienė, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2015.
- Lokas Džonas, *Esė apie tikrąją pilietinės valdžios kilmę, apimtą ir tikslą (antrasis traktatas apie valdžią)*, iš anglų kalbos vertė ir įvadinį straipsnį parašė Algirdas Degutis, Vilnius; Mintis, 1992.
- Montesquieu Charles Louis, *Apie įstatymų dvasią*, Vilnius: Mintis, 2004.
- Mowa Hieronima Stroynowskiego kanonika kijowskiego o Konstytucji Rządu ustanowionej dnia trzeciego i piątego maja r. 1791 czytana na posiedzeniu publicznym Szkoły Głównej W. X. Lit. dnia pierwszego lipca r. 1791*, do druku przygotowała, wstępem i przypisami opatrzyla Ewa M. Ziólek, Lublin: Towarzystwo naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2009.
- New Constitution of the Government of Poland, established by the Revolution, the Third of May, 1791. The Second edition*, London, M.DCC.XCI.
- Oginskis Mykolas Kleopas, *Asiminimai apie Lenkiją ir lenkus nuo 1788 iki 1815 metų pabaigos*, t. I, Vilnius: Regionų kultūrinių iniciatyvų centras, 2007.
- Ustawa Rządowa. Prawo Uchwalone. Dnia 3 Maia, Roku 1791*. W Warszawie, P. Dufour Konsyl[arza] Nadw[ornego] J. K. Mci i Dyrektora Druk[arni] Korp[usu] Kad[etów], [1791].
- Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarow w Warszawie, od roku 1732 do 1782, wydane*, t. IX, Kraków: Wydawnictwo komisji prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie (z funduszu Ś. P. Ks. Adama Jakubowskiego), 1889.
- Bardach Juliusz, Konstytucja 3 maja a unia polsko-litewska, in: *Przegląd Historyczny*, 1991, t. LXXXII/3–4, p. 383–410.
- Bardach Juliusz, Leśnodorski Bogusław, Pietrzak Michał, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa: Lexis Nexis, 2009.
- Bardach Juliusz, Sejm dawnej Rzeczypospolitej, in: *Dzieje Sejmu Polskiego*, koordynator pracy Juliusz Bardach, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2011, p. 7–88.
- Baronas Darius, Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, Zujienė Gitana, Stankevič Adam, Kiaupienė Jūratė, Šliesoriūnas Gintautas, *Valdžia, luomas, individas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. XIII–XVIII a. istorijos slinkstys*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.
- Birmontienė Toma, Danėlienė Ingrida, Jarašiūnas Egidijus, Sinkevičius Vytautas, Žalimas Dainius, *Konstituciniai ginčai. Monografija*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2019.
- Butterwick Richard, Konstytucja 3 maja na tle nowożytnej Europy – synteza respublikanizmu i monarchizmu, in: *Lex est Rex in Polonia et in Lithuania... Tradycje prawnoustrojowe Rzeczypospolitej – doświadczenie i dziedzictwo*, pod redakcją naukową Adama Jankiewicza, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2011, p. 157–175.
- Butterwick Richard, *The Polish-Lithuanian Commonwealth, 1733–1795: Light and Flame*, New Haven and London: Yale University Press, 2020.
- Butterwick Richard, *1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija Abiejų Tautų Respublikos testamentas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
- Collins Jameso B., Wschód uczy Zachód – wpływ polskiej myśli konstytucyjnej na kulturę prawną w świecie zachodnim w latach 1572–1810, in: *Lex est Rex in Polonia et in Lithuania... Tradycje prawnoustrojowe Rzeczypospolitej – doświadczenie i dziedzictwo*, pod redakcją naukową Adama Jankiewicza, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2011, p. 127–155.
- Dziedzio Andrzej, Konstytucja 3 Maja 1791 roku na tle koncepcji ustrojowych oświecenia, in: *Państwo i Społeczeństwo. Zeszyty naukowe Krakowskiej Szkoły Wyższej*, 2006, Nr. 4, p. 163–177.
- Glemža Liudas, Pilietinės visuomenės užuomazgos 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje, in: *Mūsų konstitucionalizmo raida*, sudarytojas Andrius Vaišnys, Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2003, p. 20–28.
- Griškevič Lina, Machovenko Jevgenij, Paužaitė-Kulvinskienė Jurgita, Vaičaitis Vaidotas A., *Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija). 1387 m. – 1566 m. – 1791 m. – 1918 m. – 1990 m.*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016.

- Griškevič Lina, Valdžių padalijimo principas pirmosios bangos konstitucijoje ir XVI–XVIII a. Lietuvos konstituciniuose aktuose, in: *Konstitucionalizmo idėja, bendroji Europos teisė ir Lietuvos konstitucinė tradicija*, sudarytojai Jevgenij Machovenko, Indrė Isokaitė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 251–289.
- Grzeškowiak-Krwawicz Anna, *Dyskurs polityczny Rzeczypospolitej Obojga Narodów: pojęcia i idee*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2018.
- Hayek von Friedrich A., *Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė*, t. 1: *Taisyklės ir tvarka*, Vilnius: Eugrimas, 1998.
- Held David, *Demokratijos modeliai*, Vilnius: Eugrimas, 2002.
- Jurgaitis Robertas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių veiklos reglamentavimo pokyčiai XVIII a. pabaigoje: 1791 m. ir 1793 m. seimelių įstatymų lyginamoji analizė, in: *Praeities pėdsakai. Skiriama profesoriaus daktaro Zigmanto Kiaupos 65-mečiui*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 313–336.
- Jurgaitis Robertas, *Nuo bajoriškiosios savivaldos iki parlamentarizmo: Vilniaus seimelio veikla 1717–1795 m.*, Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2016.
- Kołodziej Robert, Zwierzykowski Michał, *Bibliografia parlamentarizmu Rzeczypospolitej szlacheckiej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012.
- Konopczyński Władysław, *Liberum veto: studium porównawczo-historyczne*, Kraków: Universitas, 2002.
- Konopczyński Władysław, *Polscy pisarze polityczni XVIII wieku*, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej, 2012.
- Kūris Egidijus, Konstitucijos dvasia, in: *Jurisprudencija*, 2002, Nr. 30 (22), p. 17–32.
- Łaszewski Ryszard, *Sejm polski w latach 1764–1793. Studium historyczno-prawne*, Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe Oddział w Poznaniu, 1973.
- Lityński Adam, *Sejmiki ziemskie 1764–1793. Dzieje reformy*, Katowice: Uniwersytet Śląski, 1988.
- Lityński Adam, Status posła po Konstytuciją 3 maja, in: *Pierwsza w Europie. 200 rocznica Konstytucji 3 Maja 1791–1991*, pod redakcją Henryk Kocója, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1989, p. 53–69.
- Machovenko Jevgenij, Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečių ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijoje, in: *Parlamento studijos*, 2012, Nr. 13, p. 158–177.
- Malec Jerzy, Zaręczenie Wzajemne Obojga Narodów – w 220. Rocznicę uchwalenia, in: *Studia Iuridica Toruniensia*, 2012, t. X, p. 147–166.
- Malec-Lewandowski Paweł, Mandat poselski na gruncie ustawodawstwa Sejmu Czteroletniego, in: *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2012, t. 5 (2), p. 163–177.
- Mesonis Gediminas, Kai kurie konstitucijos interpretavimo aspektai: *expressis verbis* ribos, in: *Jurisprudencija*, 2008, Nr. 5 (107), p. 19–27.
- Michalski Jerzy, Sejm w czasach panowania Stanisława Augusta, in: *Historia Sejmu Polskiego*, t. I: *Do szczytku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, pod redakcją Jerzego Michalskiego, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo naukowe, 1984, p. 350–419.
- Michalski Jerzy, The Meaning of the Constitution of 3 May, in: *Constitution and Reform in Eighteenth-Century Poland. The Constitution of 3 May 1791*, edited by Samuel Fiszman, Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1997, p. 251–286.
- Pasztor Maria, *Hugo Kollątaj na Sejmie Wielkim w latach 1791–1792*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 1991.
- Raila Eligijus, *Apie 1791 gegužės 3-iosios konstituciją*, Vilnius: Aidai, 2007.
- Raila Eligijus, Lietuvos bajorų požiūris į Ketverių metų seimo reformas (pagal seimelių instrukcijas), in: *Lietuvos istorijos studijos*, 1996, t. 3, p. 28–35.
- Sobczak Jacek, Zreformowane sejmiki litewskie wobec Konstytucji 3 Maja, in: *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło. Materiały z sesji naukowej poświęconej dziesiątej rocznicy śmierci Uczzonego (Poznań 7–8 X 1994)*, Poznań: Inst. Historii UAM, 1995, p. 165–179.
- Stroynowski Andrzej, 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija – Ketverių metų seimo darbo rezultatas, in: *Konstytucja 3 maja 1791 roku. 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija. The Constitution of May 3rd, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021, p. 73–99.
- Stroynowski Andrzej, *Konstytucja 3 Maja 1791 roku. The Constitution of May 3rd, 1791*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021.

- Stroynowski Andrzej, Posel – reprezentant narodu, czy regionu? Ujęcie historyczne, in: *Oblicze polityczne regionów Polski. Elity i społeczeństwo*, red Małgorzata Dajnowicz, Białystok, 2008, p. 237–251.
- Stroynowski Andrzej, Problemy prowincji litewskiej w świetle instrukcji poselskich z 1788 roku, in: *Studia z dziejów Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2018, p. 181–192.
- Stroynowski Andrzej, Zmieni pozycji senatu Rzeczypospolitej w XVIII wieku, in: *Sejm Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów a Europejskie reprezentacje stanowe*, redakcja naukowa Dariusz Kupisz, Waław Uruszczak, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2019, p. 228–248.
- Szczygielski Wojciech, Sejm a sejmiki. Studium z dziejów łagodniej rewolucji, in: *Przegląd Nauk Historycznych*, 2005, R. IV, Nr. 2 (8), p. 39–75.
- Szczygielski Wojciech, Sejm gotowy i władza typu Straży (z badań nad percepcją społeczną reformy ustroju państwa w czasach Sejmu Wielkiego), in: *Przegląd Nauk Historycznych*, 2003, R. II, Nr. 1(3), p. 65–112.
- Szczygielski Wojciech, O nową ustawę sejmikową. Rezultaty głosowania sejmowego z 24 marca 1791 roku, in: *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, studia pod redakcją Andrzeja Stroynowskiego, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2013, p. 495–504.
- Šapoka Adolfas, *Raštai*, t. 2: *Lietuva Reformų seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos*, parengė Robertas Jurgaitis ir Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos įgyvendinimas: konstitucinės monarchijos metai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, in: *1791 m. gegužės 3 d. Abiejų Tautų Respublikos konstitucija*, parengė Robertas Jurgaitis, Adam Stankevič, Vilnius, 2022, p. 27–59.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2003.
- Tracki Krzysztof, *Ostatni kanclerz litewski Joachim Litawor Chreptowicz w okresie Sejmu Czteroletniego 1788–1792*, Wilno: Wydawnictwo Czas, 2007.
- Uruszczak Waław, Konstytucja 3 Maja 1791 r. testament polityczny i Rzeczypospolitej, in: *Przegląd Sejmowy*, 2011, R. 19, Nr. 2 (103), p. 9–40.
- Uruszczak Waław, Ustawy okołokonstytucyjne Sejmu Wielkiego z 1791 i 1792 roku, in: *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa*, 2013, Nr. 6 (3), p. 247–258.
- Vaičiaitis A. Vaidotas, 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija, in: *Parlamento studijos*, 2013, Nr. 14, p. 66–90.
- Viliūnas Dalius, Aleksandravičius Vygandas, *Jeanas-Jacques'as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016.
- Zakrzewski Andrzej B., Sejmiki litewskie epoki Sejmu Wielkiego: między tradycją a innowacją?, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2014, p. 54–75.
- Zakrzewski Andrzej B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.): prawo–ustrój–społeczeństwo*, Warszawa: Wydawnictwo Campidoglio, 2013.
- Žilys Juozas, Parlamentaro konstitucinio statuso bruožai demokratijoje. Teisinis istorinis aspektas, in: *Parlamento studijos*, 2004, Nr. 2, p. 131–175.

ROBERTAS JURGAITIS – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto Archeografijos skyriaus vyresnysis mokslo darbuotojas ir šio skyriaus vedėjas. Tyrinėja XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės parlamentarizmo istoriją ir jos šaltinius.

Elektroninis paštas robertas.jurgaitis@istorija.lt

ORCID: 0000-0002-4859-3437

LEGISLATIVE POWER IN THE CONSTITUTION OF 3 MAY 1791 OF THE COMMONWEALTH OF BOTH NATIONS: DIRECTIONS OF THE REFORM AND ELUCIDATION OF BOUNDARIES

ROBERTAS JURGAITIS

Lithuanian Institute of History

Recently, in historiography, the Constitution of 3 May 1791 is increasingly viewed not only as the quintessence of the reforms carried out in the late eighteenth century in the Commonwealth of Both Nations but also as the embodiment of the most advanced state and society reformations by the Four-Year Sejm (1788–1792). In the context of the development of parliamentarism in the late-eighteenth-century Republic, the article reviews the directions and nature of one of the most important reforms of the legislative power in the tripartite separation of powers concept, which is fixed in the Constitution of 3 May 1791. Reforms by the Four-Year Sejm, which established significant changes in the parliamentary life of the Republic, acquired an even more conceptual expression in the Constitution of 3 May, which made it possible to highlight the boundaries of the legislative power.

Historically, the emergence of the term ‘legislative authority’ is associated with the origins of the theory of separation of powers, and the term ‘legislative body’ that appeared in the middle of the seventeenth century became the equivalent of representative assemblies. The principle of separation of powers is most clearly conceptualized in the works of Charles Louis de Montesquieu (1689–1755), and Jean Jacques Rousseau (1712–1778), whereas in the political programs of the Commonwealth of Both Nations, it was clearly articulated for the first time only in the 1764 convocation of the Sejm in the environment of the Czartoryski political group. Anna Grześkowiak-Krwawicz’s research revealed that for the doctrine of the separation of powers to spread in the late eighteenth century a favourable environment was formed by the concept of mixed government, which had become an extremely significant part of the political discourse of the Commonwealth of Both Nations.

The reorganization of the legislative power provided for in the Governance Act adopted on 3 May 1791, discussed in Article VI *Sejm, or legislative power*, was summarized in seven main areas. The areas being reformed were not limited to important institutional changes (confederations were abolished, new types of the Sejm were created and the ‘complicated’ ones were written off, by the constitutional act of 24 March 1791 the regulation of dietines’ (*sejmiki*) activities was introduced), but procedural aspects of the parliamentary practice were also reviewed (the right of *liberum veto* was abolished, etc.), and the status of parliament members was amended. However, perhaps the biggest innovation was the

introduction of a readily available or permanently functioning bicameral Sejm (detailed in the constitutional act of *Sejms* adopted on 13 May 1791). The possibility of parliamentary adjustment of the Governance Act was also foreseen (detailed by the act of *Constitutional Extraordinary Sejm* adopted on 28 May 1791), which, however, remained only a theoretical and practically unrealized projection. Article VII of the Government Act *King, executive power* more clearly defines the area of executive power and creates a new institution, the Guard of Laws, however, the possibility of legislation was eliminated from the competence of this institution. In the end, the Marshal of the Sejm was not made a member of the Guard of Laws and could take part in the meetings of this institution without the right to participate in decision-making processes.

Thus in the changes recorded in the Constitution of 3 May 1791, we can see a clear aspiration to eliminate the existing problems of parliamentary life, to strengthen the existing or to create new and more effective mechanisms of legislative power to respond to the challenges of the era. In the Constitution of 3 May, the boundaries of the legislative and executive powers were maximally refined and highlighted - the King was 'pushed' towards the executive power of the laws and only retained a formal status in the Senate, while the position of the Marshal of the Sejm in the Guard of Laws was formalized.

Keywords: Commonwealth of Both Nations, House of Representatives, Grand Duchy of Lithuania, legislature, Sejm, senate, parliament, Constitution of 3 May 1791, eighteenth century.